

ГУЛЬПА ДІАНА

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Література стародавньої Індії

*навчально-методичний посібник для студентів
I-го курсу угорського відділення
Гуманітарно-природничого факультету
(з угорською мовою навчання)*

Ужгород
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГУМАНІТАРНО-ПРИРОДНИЧИЙ ФАКУЛЬТЕТ
(З УГОРСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ)
КАФЕДРА УГОРСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ГУЛЬПА ДІАНА

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Література стародавньої Індії

*навчально-методичний посібник для студентів
I-го курсу угорського відділення
Гуманітарно-природничого факультету
(з угорською мовою навчання)*

Ужгород
2015

УДК 821.09(34)

ББК Ш 5 (5 ІНД)3

Г 94

Навчально-методичний посібник містить короткий виклад історії стародавнього сходу, літературу стародавньої Індії. У ньому розкриваються особливості суспільно-політичного, соціально-економічного розвитку Індії, дається характеристика культури, релігії, театру. Студенти мають можливість ознайомитися з літературною спадщиною стародавньої Індії.

Рецензенти: Горват К.І., кандидат філологічних наук, доцент;
Дерке М.Ж., кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний за випуск: Лизанець П.М., доктор філологічних наук,
професор.

Рекомендовано до друку Вченою радою гуманітарно-природничого факультету (з угорською мовою навчання). Протокол № від

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYÜGYI MINISZTERIUMA
UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
MAGYAR NYELVŰ HUMÁN ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR FILOLÓGIAI TANSZÉK

Hulpa Diána

AZ ÓKORI KELET IRODALMA
AZ ÓKORI INDIA IRODALMA

Módszertani segédeszköz
az elsőéves magyar szakos egyetemi hallgatók számára

Ungvár
2015

TARTALOM

BEVEZETÉS

1. A KELETI IRODALOM. INDIA IRODALMA

- 1.1. Az ókori India társadalmi-politikai, gazdasági helyzete
- 1.2. Az ókori indiaiak hitvilága
- 1.3. Művészet az ókori Indiában
- 1.4. Színház és színjátszás az ókori Indiában

2. AZ INDUS-VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ KORA

- 2.1. Az indus-völgyi civilizáció irodalmi hagyománya

3. A VÉDIKUS IRODALOM KORA

- 3.1. A Védikus kor társadalom-politikai valósága
- 3.2. A Védikus irodalmi hagyomány jellemzői, közvetítői
- 3.3. A Védák könyvének ismertetése

4. A BUDDHIKUS KORSZAK

- 4.1. A buddhikus korszak társadalmi-politikai valósága
- 4.2. Vallási irányzatok a buddhikus korszakban
- 4.3. A buddhikus korszak irodalmi hagyatéka

5. A KLASSZIKUS KORSZAK

- 5.1. A klasszikus korszak társadalmi-politikai valósága
- 5.2. A klasszikus korszak irodalmi hagyatéka

Összegzés

Kötelező olvasmányok

Hivatkozott irodalom

BEVEZETÉS

A kelet varázsa, miszticizmusa mindig vonzotta és ma is vonzza az európai ember képzeletét. Különösen igaz ez az indiai kultúrára, hitvilágra, amelynek vallási nézetei, sőt tárgyi kultúrája is egyre nagyobb teret hódít a keresztény világban, még a hétköznapi szintjén is. Gondolunk itt a jóga térhódítására, amely egyre több ember számára világszerte nemcsak a test karbantartását jelenti, hanem egy olyan szemléletet, amelynek vallásával és életvitelével is igyekeznek azonosulni, levetítve azt mindennapi valóságára. Megemlíthetjük továbbá az indiai kultúrához kapcsolódó tárgyi valóság, viselet divatját is, gondolunk itt a Buddha szobrocskákra, elefántfejű Ganésa szobrokra, füstölőkre, szári jellegű öltözékekre stb., amelyek jelentésével az európai ember többnyire nincs is tisztában. Megemlíthetjük továbbá a buddhizmus térhódítását is, amelynek egyre több követője van világszerte. Az indiai kultúra jelenlétét megfigyelhetjük továbbá a gyógyászat, elsősorban a természetgyógyászat területén is, amelyben a gyógyítók a Védák tudását alkalmazzák csodaszerként. Mivel, egy bizonyítottan közkedvelt és tanításával világszerte ható kultúráról van szó, fontos mibenlétének, történetének, vallásának, világlátásának ismerete, amelyet irodalmi hagyatékából lehet igazán hitelesen megismerni.

Jelen módszertani kiadvány célja is az, hogy átfogó ismereteket adjon az ókori indiai irodalomról, valamint kiegészítő anyagként szolgáljon az ókori kelet irodalmának megismeréséhez, tanításához.

1. A KELETI IRODALOM. INDIA IRODALMA

Az ókori India tanulmányozásakor egy olyan ősi kultúráról, civilizációról beszélünk, amelynek kezdetei egészen az i.e. V.–IV. évezredig nyúlnak vissza, az indus-völgyi civilizáció koráig. Az emberiség történetének harmadik legősibb kultúrájáról van szó az Egyiptomi és Mezopotámiai után.

A földrajzilag nagy kiterjedésű, etnikailag és nyelvileg változatos, sőt bonyolult szerkezetű Indiát elsősorban kultúrája teszi egységessé. Az ókori irodalom bölcsőjének is tekinthetjük, változatos irodalmi hagyatéka miatt, gondolunk itt a Védákra, az indiaiak szent könyvére, a nagy eposzokra, a Mahábháratára, Rámájanára, híres mesegyűjteményére a Pancsatantrára és drámairodalmára, világi, szerelmi költészetére pl., Kálidásza munkásságára, amely az egész 18.–19. századi európai irodalomra hatással volt Goethétől Aranyig, sőt még a modern irodalomra is pl., Szabó Lőrincire.

1.1. Az ókori India társadalmi-politikai, gazdasági helyzete

Az indus folyó völgyében már az i.e. V.–IV. évezredben több földművelésre berendezkedett településről van tudomásunk. Az i.e. IV. évezred végén III. évezred elején a kézművesség fejlődésének köszönhetően az ind civilizáció létrejöttéről beszélünk, vagy, ahogy a történelmi források említik a Harappa kultúra koráról. Nevét e kultúra középpontjáról Harappáról kapta (i.e. 2500–1500) évek [24, 419. o.]. Ez az ókori Kelet történetében fontos eseménynek számított, hiszen Egyiptom és Mezopotámia mellett egy harmadik önálló nagyterjedésű civilizáció létrejöttéről beszélünk. A termelőerők rohamos fejlődése, nagyterjedésű, kereskedelemre és kézműiparra berendezkedett városok megszervezését eredményezte. Fő kereskedelmi partnere Mezopotámia volt. Az írásbeliség jelenlétéről is beszélhetünk, amely az egyiptomihoz hasonló hieroglif írás volt, ami jól bizonyítja, hogy egy olyan patriarchális társadalomról beszélünk, amely rég meghaladta az ősközösségi társadalom szintjét. A rohamosan fejlődő gazdasági élet kiélezte a társadalmi

különbségeket, egyenlőtlenségeket. Ennek lett az eredmény a kasztrendszer, vagyis a születésen alapuló társadalmi besorolás. Az indiai társadalomban négy kasztot különítettek el: a brahmanok, ksatriják, vaisják és sudrákét. A kasztok közötti átmenet tilos volt [14]. A kaszthoz való sorolás, tartozás lényegében az egyén társadalmi szerepét, feladatait, jogkörét, kötelességeit is meghatározta. A legmagasabb kasztba a papi arisztokrácia tartozott, ők voltak a hitélet vezetői. A második helyen a katonai arisztokrácia állt, feladatuk a védelmi feladatok ellátása volt. Harmadik helyen a parasztok, kézművesek álltak, ők voltak a gazdasági élet mozgatórugói, a negyedik helyen, a társadalmi ranglétrán a szolgák álltak, feladatuk az első három kaszt kiszolgálása volt. A hatalomért vívott harcok többnyire a két vezető kaszt között zajlottak. A jól megszervezett és működő gazdasági élet, valamint a gazdag városok jelenléte egy erős központosított államhatalom létét bizonyítja. A tudósok feltételezése szerint ez a korai civilizáció más társadalmilag és gazdaságilag fejlett rabszolgaszerű államhoz hasonló képet mutat, igaz a felsorolt állításokban főleg feltételezésekre, következtetésekre alapoznak [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mikor jöttek létre az indus völgyében az első települések?
2. Mikor jött létre az ind civilizáció?
3. Mi volt az ind civilizáció központja?
4. Miről kapta a Harappa kultúra a nevét?

1.2. Az ókori indiaiak hitvilága

Az ókori indiaiak világlátását, gondolkodását, más népekhez hasonlóan meghatározta a hitvilág, vagyis a vallás. Más korai civilizációkhoz hasonlóan több istenhitről beszélünk. Első ősi vallása a brahmanizmus volt, vagy más néven hinduizmus. A hindu vallás legősibb gyűjteménye a Rigvéda, amely az i.e. II. évezredben keletkezett. „Főleg az istenekhez – köztük a háború, a tűz és a

különböző természeti erők, az ég, a nap, a hold, a folyók stb. isteneihez intézett dicsérő és hálaadó fohászokat tartalmaz” [5, 340. o.]. Bár a hindu vallás rengeteg istent ismer és tisztel vallási hagyományában kiemelkedik öt fő istenség. „**Brahmá**, a Teremtő: egykor mindközül a leghatalmasabb istennek tartották, mivel ő hozta mozgásba a mindenséget. **Visnu**, a Megtartó: sokan a legfelsőbb, univerzális istennek tartották. **Siva**, a Pusztító: a hinduk két leghatalmasabb istenének egyike. A hatalmat képviselte. **Ganésa**, Siva elefántfejű fia. **Párvati**, az istenek és istennők egységének megtestesítője. Párvati a Himalája lánya és a Gangesz nővére” [5, 341. o.].

Vallási szempontból India toleráns országnak számít, hiszen a hinduizmus mellett már az ókori világban több vallás is megfér egymás mellett, így a buddhizmus, a dzsainizmus, szikhizmus és más kisebb nagyobb vallások.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Melyik volt az indiaiak ősi vallása?
2. Sorolják föl az indiaiak fő isteneit?
3. Melyik volt az indiai vallás első gyűjteménye?

1.3. Művészet az ókori Indiában

Az ókori indiai művészetről szólva egy sokszínű, sokrétű, bonyolult szimbolikával és kifejezésmóddal rendelkező művészetről beszélünk. Amelyben a vallásos pátoz, a részletek gazdagsága, a mozdulatok plasztikussága, a tánc és a szexualitás jól megférnek egymással, sőt kiegészítik egymást. Renner Zsuzsanna művészettörténész szerint „az indiai művészet jelképrendszere ősi gyökerekre – a nagy indiai vallások kialakulása előtti időkre vezethető vissza és a természettel való szoros kapcsolatra utal” [10]. Az ókori indiai művészetben a kutató három korszakot emel ki: az Indus-völgyi művészet korát (kb. i.e. 2300–1750); a védikus kor művészetét (kb. i.e. 1500–450); valamint a Maurja-kor művészetét (kb.i.e. 323–185) [14].

Az ókori indiai képzőművészet fő műfajai a szobrászat, főleg a domborműveket kedveli [3, 91. o.] Az indiaiak főleg isteneiket és hőseiket mintázták meg, de mitológiai történeteiket is előszeretettel ábrázolták képzőművészeti alkotásaikban. A szobrászat mellett az indiai iparművészet is fontos, azon belül is a textilipar [10].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Hány korszakát különítjük el az ókori indiai képzőművészetnek, melyek azok?
2. Melyek az indiai képzőművészet fő műfajai?
3. Mit ábrázoltak az indiaiak képzőművészeti alkotásaikban?

1.4. Színház és színjátszás az ókori Indiában

Az irodalomtörténeti hagyomány gondban van akkor, amikor az indiai színjátszás kezdeteit kell meghatározni. Feltehetően, más népekhez hasonlóan, a színház és a dráma fejlődése összefüggésben áll a vallásos irodalommal, a vallásos szertartással és annak közvetítési módjával. Erről tanúskodnak, a Védák párbeszédesei, amelyet a szakirodalom a drámairodalom korai megnyilvánulásának tart. A hagyomány szerint az indiai drámairodalom kezdetét a Natyjasasztra c. értekezés megjelenésétől datálják. Az irodalomtörténészek véleménye eltér a mű keletkezési időpontját illetően. Többségük úgy véli, közöttük Artamonov Sz. orosz keletkutató is, hogy a Natyjasasztra az i. sz. III.–IV. évszázad terméke, míg mások, közöttük „Balvant Gargi irodalomtörténész szerint, a mű végleges változatának kialakulása kb. az i.e. II. évszázadtól az i. sz. II. évszázadig tartott. A mű a drámaírók, rendezők és színészek számára íródott. Megismerjük belőle a dráma és színjátszás kialakulásának történetét is. A legenda értelmében, az emberiség aranykorból ezüstkorba való átmenetkor, amikor az érzéki örömök, bujaság, tobzódás, fösvénység, hazugság, kapzsiság uralmáról beszéltünk, Indra isten a

világteremtő Brahmához fordult ezekkel a szavakkal: „olyan szórakozásra vágyunk, amely nemcsak a szemet, de a hallást is gyönyörködteti. Mivel a négy Véda a kiváltságos kasztok számára volt teremtve, légy kegyes és teremts egy Védát, amely minden ember számára hozzáférhető lenne. Brahma sokat gondolkodott és végül a meglévő négy Védából kivett négy meghatározó elemet – a beszédet, a zenét, a pantomimot és az érzelmeket – és létrehozott egy új Védát a Natyjavédát – a drámairodalom szent könyvét.” Ez a Véda lett az alapja az indiai drámairodalom legfontosabb művének a Natyjasasztrának” [15, 12–13. o.]. A dráma és színház, azon belül a bábszínház jelenlétéről tanúskodik az indiaiak két ősi története a Mahábhárata és a Rámájana is. Megjegyzendő, hogy mai napig e két történetet mind bábelőadás, mind színi előadás keretein belül adják elő. Az irodalomtörténeti kutatások mai állása szerint behatóbb ismereteink e korai korszak drámai és színházi életével kapcsolatban nincsenek.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mikortól beszélünk az ókori indiai színház és dráma fejlődéséről?
2. Sorold fel azokat a műveket, amelyekben utalások találhatóak az ókori indiai színjátszásra.

2.AZ INDUS-VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ KORA

2.1. Az indus-völgyi civilizáció irodalmi hagyománya

Az Indus-völgyi civilizáció kora i.e. 4.–2. évezred. Az Ind civilizáció magas kulturális szintről tanúskodik. Az i.e. II. évezredből már írásos emlékeink is vannak az úgynevezett felirat-irodalomból, amit a tárgyi művészet egy-egy emléke őrzött meg. pl., A pecsétnyomókat is az írásos emlékek létének bizonyítékeként tekinthetjük, hiszen a bonyolult képi ábrázolású mitológiai jelenetek pl., a természeti jelenségek, állatok, növények kultikus hagyománya mellett, informatív jellegű feliratot is tartalmaztak, s amulettként is használták őket. Ezekből, a pecsétnyomókon szereplő ábrákból, következtetni lehetett az ind civilizáció társadalmi, gazdasági viszonyaira és kapcsolataira [24, 419.o.]. Az egyik ilyen pecsétnyomó az oroszlánnal küzdő Gilgames történetéről tudósít bennünket, amiből e nép Mezopotámiával való kapcsolatára lehet következtetni, valamint arra, hogy ez a civilizáció semmiben sem maradt el a Sumértól. Bár ennek a korszaknak az emlékei csak töredékben, s többnyire a pecsétnyomókon maradtak fenn, több tudós állítása szerint, közöttük V. Ruben és K. H. Sasztor szerint is, ezeket a szövegeket a szóbeli irodalmi hagyomány részeként kell kezelnünk, ahogy a középkori táblafestészet hagyományát is a legendairódalom közvetítőjeként tartjuk számon.

Az ind civilizáció írását mai napig nem sikerült megfejteni, ezzel kapcsolatos összes ismeretanyagunk csak az írásjelek számára vonatkozik, ami 400 volt, és az írás irányára, amely jobbról balra irányult.

Az Indus-völgyi civilizációnak valószínűleg az árja nép vetett véget, bár pontos adataink ezzel kapcsolatban sincsenek [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mikorra tehető az Indus-völgyi civilizáció kora?
2. Mit tudsz az Indus-völgyi civilizáció irodalmáról?
3. Miről tanúskodnak ennek a kornak az irodalmi alkotásai?
4. Mit tudunk ennek a civilizációnak az írásáról?

2.A VÉDIKUS IRODALOM KORA

2.2. A Védikus kor társadalom-politikai, vallási valósága

A Védikus korszakot az irodalomtudomány az i.e. II. évezred végére i.e. I évezred kezdetére helyezi. A tudomány mai állása szerint nehéz megállapítani, nehéz egyértelmű választ adni arra, volt-e kapcsolat a hindu civilizáció és az azt követő indiai társadalom és kultúra között, s, ha igen, milyen mértékben. Ennek a kérdésnek a megválaszolását, sokban nehezíti a forrásanyagok különbözősége, hiszen míg a hindu civilizációval, kultúrával kapcsolatos ismeretünket az archeológiai kutatásokból merítettük, a védikus korszak irodalmi hagyatékának kutatásában elsősorban az irodalom szolgál forrásanyagul.

Gazdaságilag meghatározó korszakról beszélünk, hiszen megindul a Gangesz völgyének hasznosítása. Ez a korszak a kasztrendszer kialakulásának a kora is egyben. A védikus korszak kezdetén még erős központosított hatalomról, társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális fellendülésről, fejlődésről beszélhetünk. A korszak végén a belpolitikai viszályok, hatalmi harcok és társadalmi elégedetlenség miatt viszont már társadalmi széttagoltság valóságáról. Ennek eredményeként erős, gazdag városállamok sokasága jött létre, amelyek önálló politikai, gazdasági rendszerrel és államformával rendelkeztek. Jól bizonyítja ezt, hogy míg Magadában, Kosalában monarchikus államforma uralkodott, addig Vridzsiben, Malában köztársaság. Ez a megosztottság gyengévé tette az egész államot mind belpolitikai, mind külpolitikai téren.

Egészen az i.e. I. évezred végéig, vagyis az egész Védikus korszakon belül sem, beszélhetünk építészeti nagy kultikus vallási központokról, épületekről, amelyek a vallási szertartás, hitélet lehetőségeit szolgálták volna. A vallási szertartások a szabad ég alatt zajlottak. Az istenek, csak úgy, mint az iráni vallási kultuszban vagy később a görögben, emberi tulajdonságokkal

bírtak, az emberekhez hasonló életet éltek, egyetlen dologban különböztek az emberektől, hogy halhatatlanok voltak. A Védikus korszakban központi szerephez jutnak a brahmanok, vagy is az egyházi emberek, hiszen ők voltak azok, akik a vallási szertartás vezetésének és vallási szövegek magyarázásának, közvetítésének jogával rendelkeztek. Ők voltak az egyedüliek, akik ismerték a Védák szövegét és értelmezni is tudták azt. A brahmanok fő feladata az volt, hogy kapcsolatot teremtsenek és tartsanak fenn a halandók és istenek között. E miatt a képességük miatt minden kaszt felé emelték sajátjukat és megkövetelték, hogy beleszólásuk legyen a világi politikába is. A Védák tudását szóban adták át tanítványaiknak.

A kasztrendszer törvényesítésével egy időben alakul ki a lélekvándorlás tana, amelynek értelmében a test meghal, de a lélek tovább él és az ember földi tettei, vagyis karmájának függvényében születik újjá magasabb vagy alacsonyabb formában. A karmáról szóló tanítás minden indiai vallás alapját képezte és képezi a mai napig [14].

Ezzel a korszakkal kapcsolatban az egyetlen hiteles forrás a védikus irodalom, amelyből pontos képet kaphatunk a korabeli társadalmi-politikai, vallási, gazdasági, kulturális életről.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mikortól datáljuk és meddig tart a Védikus korszak?
2. Miről kapta ez a korszak a nevét?
3. Ismertesd a korszak társadalmi-politikai valóságát.
4. Ismertesd a korszak vallásos és hitéletét.
5. Kik voltak a brahmanok, milyen helyet foglaltak el az indiai társadalomban?
6. Mi a karma és hogyan kapcsolódik az indiai vallási felfogáshoz?
7. Mi a reinkarnáció tanának lényege?

2.3. A Védikus irodalmi hagyomány jellemzői, közvetítői

A Védikus korszakban változatos irodalmi hagyatékról beszélünk. Vallásos himnusz gyűjteményekről, áldozati és mágikus ráolvasásokról, rituális leírásokról, vallási szövegekhez kapcsolódó magyarázó irodalomról. Mindezeknek a műfajoknak a sokaságát a Védák c. gyűjtemény tartalmazza. Ez a korszak az indiai irodalomtörténetben az ókori indiai irodalom egyik legjelentősebb korszaka az óind nyelven írt Védá irodalom korszaka. A Védák nyelvéből alakult ki a későbbiekben, kevés nyelvtani és szókincsbeli változtatással a szanszkrit nyelv, amely a tanult felsőbb társadalmi rétegek tudományos és irodalmi nyelve lett. A védikus korszakban központi szerephez jutnak a brahmanok, a Védák, vagyis a szent könyvek egyedüli ismerői. A Védák ismerete a mesterről a tanítványra hagyományozódott, ezért szövegük hosszú időn keresztül szóban élt [14].

A korszak változatos irodalmi hagyatékról tanúskodik. Legjelentősebb emléke a Védák c. gyűjtemény. A szó jelentése tudás. A gyűjtemény négy könyvből áll: Rigvéda–himnuszok tudása, Számavéda–Dallamok tudása, Jadzsurvéda–Imák tudása, áldozatok bemutatása, Atharvavéda–Varázslatok tudása, mágikus formulák tudása. Ez a négy Védá képezi a védikus irodalom alapjait és tartalmuk miatt gyűjteménynek vagyis számhitának nevezik őket. Az alapgyűjteményhez, vagyis a számhitához, a brahmanok teológiai jellegű magyarázó irodalmat fűztek, úgynevezett brahmanát, amelyben feltüntették a szövegek keletkezését, valamint a rituális szövegek alkalmazásával kapcsolatos utasításokat adtak. A brahmanokkal szoros kapcsolatban vannak az úgynevezett aranyakák és a belőlük később kiváló upanisádok (melléülés, a tanítvány leülése a mester mellé). Filozófiai tartalmú lírai és prózai szövegekről van szó, amelyek i.e. 6. század körül keletkeztek, amelyek filozófiai tartalmú lírai és prózai szövegek voltak. Ezekben a szövegekben főleg a természet, az ember, az istenek

lényegét, mibenlétét kutatják, valamint a közöttük lévő kapcsolatot azzal a céllal, hogy meghatározzák helyüket a világegyetemben:

„Első szakasz

OM

Teljes az Ott, és teljes ez Itt.

Teljesből teljes felemelkedik.

Teljes a teljestől elszakad.

Teljesen mégis megmarad.

Béke! Béke! Béke!

1. Bizony a hajnalpír az áldozati paripa feje. A Nap a szeme, a szél a lélegzése, a Mindenember Tüze a torka, az év a teste. Az Ég a háta, a levegőég a hasürege, a Föld a hasa domborodása. Az égtájak az oldalai, a mellékégtájak a bordái, az évszakok a tagjai, a hónapok és a félhónapok az ízületei, a nappalok és az éjszakák a patái, a csillagok a csontjai, a felhőzet a húsa. Abraka a sivatag homokja, erei a folyók, mája és tüdeje a hegyek, szőre a füvek és a fák. A napfelkelte az elülső fele, a naplemente a hátulsó fele. Ha vicsorít, az villám, ha megrázza magát, az mennydörgés, ha vizel, az eső. Hangja a szó.

2. A nappal később teremtetett a paripának, előtte álló áldozó-szilkeként. A nappal méhe a Keleti Óceán. Az éjjel később teremtetett a paripának, mögötte álló áldozó-szilkeként. Az éjjel méhe a Nyugati Óceán. Ez a két szilke azért teremtetett, hogy az áldozati paripát körülvegyék.

Táltosként húzta az isteneket, harci lóként a tündéreket, vágatóként az ördögöket, paripaként az embereket. Rokona néki az óceán, méhe néki az óceán.

Második szakasz

1. Kezdetben nem volt semmi sem. A mindenséget éhség és halál fedte be. Mert halál az éhség. Akkor az éhség megalkotta magának az észet, hogy megtestesüljön. Ezután ragyogva vándorolt. Mert ragyogott, megszületett a víz.

Azt gondolta: E ragyogás (arcs) örömömre (ka) szolgált!

Így keletkezett a ragyogó víztükör (arka). Öröme lesz annak, ki tudja, hogy miből lesz a ragyogás.

2. Mert ragyogás a víz. A víznek föle lett, az megcsomósodott. Ebből lett a Föld. Ő fáradzott ezen. És mert fáradzott, mert felhevült, ereje és veritéke tűzzé változott.

3. Háromfelé osztotta magát. Harmadából tűz lett, harmadából Nap, harmadából szél. Háromrészes lélegzetként szétfolyt mindenfelé. A fejből lett a keleti égtáj, itt és ott voltak elülső lábai. A farkából lett a nyugati égtáj, itt és ott voltak hátulsó lábai. A két oldalából lett észak és dél. Hátából lett az Ég, hasüregéből a Levegőég, szügyéből ez a Föld. A Föld a vizekre támaszkodott.

Bárhová menjen is, ugyanígy megveti a lábát, ki tudja ezt.

4. Felkelt benne a kívánság egy másik test iránt. Ekkor az éhség, a halál ész-
alakban szerelmeskedett a szóval. A kifröccsent mag lett az esztendő, mert az esztendő addig még nem létezett. Egy évig volt vele viselő, azután megszülte. Amikor az esztendő megszületett, rányitotta torkát, de az esztendő így kiáltott: Bhán! Ebből lett a beszéd (bhan).

5. De rájött: Ha mindössze ennyire vágyok, úgy ez az étel kevés lesz nekem.

És evvel a szóval, evvel a beszéddel mindent megteremtett, ami csak létezik: a himnuszokat, a varázsigéket, a dalokat, a ritmusokat, az áldozó lényeket és az áldozati állatokat. Ezután úgy határozott, hogy mindent elemészt, amit csak

teremtett. Mert mindent elemészt (ad), ezért Aditivel azonos. A mindenség elemésztője lesz, a mindenség lesz étke annak, ki tudja, hogy ez Aditi lényege.

6. Akkor arra vágyott, hogy ennél is nagyobbát áldozzon. Fáradozott és gyötrődött. Mert fáradozott, mert gyötrődött, kiszállt belőle a dicsőség és az erő. A dicsőség és az erő pedig életerők. Amikor kiszálltak belőle az életerők, felfúvódott a teste. De az ész benne maradt a testben.

7. Akkor arra vágyott: Legyen ez a test alkalmas az áldozatra, így akarok megtestesülni.

És mert felfúvódott (asvat), paripa (asva) lett belőle.

Akkor így szólt:

- No, ez már alkalmas az áldozatra (médhja).

Ezért hívják lóáldozatnak (asvamédha) a lóáldozatot. Bizony, csak az tudja a lóáldozatot, ki tudja ezt.

Őrizte ezt a lovat, de nem kötötte meg. Egy évre rá feláldozta önmagának, a többi állatot pedig átengedte az isteneknek.

Ezért szól az összes istenekhez a Pradzsápatinak szentelt áldozat. Bizony a lóáldozat a napmeleg. Teste az esztendő. A földi tűz az oltártűz ragyogása. Teste a világok. Ez a kettő ugyanaz, mint az oltári tűz ragyogása és a lóáldozat. Ám ugyanakkor mindez az egyetlen isten, vagyis a halál.

Aki tudja ezt, az legyőzi az újrahálált, azt nem éri el a halál, mert annak lényege lesz a halál, mert ama istenek egyikévé válik [31, mek.oszk.hu, Upanisádok].”

Schopenhauer ezzel kapcsolatban kifejti, hogy „*az upanisádokban mély és eredeti gondolatok vannak megfogalmazva*” az élet vigasztalójának tartja azokat. A számhiták, brahmanák, aranjakák, upanisádok együttesen a

brahmanizmus vallásos kánonját alkotják, hasonlóan a keresztények Bibliájához, vagy a muszlimok Koránjához. Az indiai hagyományban ezt az irodalmat Sruti fogalommal jelölik, amelynek a jelentése meghallottak. Ez a fogalom arra utal, hogy a védikus szövegeket szóban terjesztették, nem jegyezték le írásban. Ezek nem olvasásra, hanem hallgatásra szánt szövegek voltak. Bár ezek a szövegek ma már le vannak jegyezve, a Védák tudói ezeket szóban adják át egymásnak és a hívek sem olvassák ezeket, hanem hallgatják. A Védikus korszakban létrejött az úgynevezett Vedanga irodalom, amelynek jelentése a Védák része, amely bár nem alkotta a Veda irodalom részét, tőle függetlenül jött létre, bizonyos szinten mégis kapcsolódott hozzá, hiszen olyan témakörök tanulmányozásával foglalkozott, s olyan kérdésekre igyekezett választ adni, amelyek ismerete szükséges a Védák megértéséhez. Például: a vallási szertartással kapcsolatos kérdéseket tisztázta, de fonetikával, grammatikával, etimológiával, csillagászáttal stb. is foglalkozott.

A védikus irodalom természetéből fakadóan, olyan irodalomról beszélünk, amelynek emlékei nem egy időben keletkeztek. A Védák nyelvezete és Tartalma segít behatárolni a Védák keletkezésének feltételezett idejét. A Védák létrejötte kb. egy 500–700 éves folyamatot foglal magában. A korszak kezdetekor a Védáknak csak az első három könyvét tekintették szent könyvnek és a három fő isten megtestesítőjének tartották. A Rigvéda Agnit a tűz istenét személyesítette meg, a Számavéda Vájut, a szél istenét, a Jadzsurvéda Szuriát a napistent. A három főisten az indiai mitológiában a valóság háromszintű felfogását jelképezte: Agni a földet, Vájú a levegőt, Szuria az eget. Csak később, a korszak közepén fogadták el szentként a negyedik könyvet is [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mit jelent a Veda szó?
2. Hány Védát különböztetünk meg?
3. Kik a brahmanok, mi a feladatuk az ókori indiai társadalomban?

4. Kik és hogyan közvetítették a Védák tanítását?
5. Mit mondott Schopenhauer az upanisádokról?
6. Kit személyesítettek meg a Veda könyvei?

2.4. A Védák könyvének ismertetése

A tudomány mai állása szerint a Védák első könyve a Rigvéda volt, amely nem keletkezhetett sokkal korábban, mint az i.e. 1200–1000-ben. A Számavéda, Jadzsurvéda és Atharvavéda keletkezési ideje kb. i.e. IX.–VII. századra tehető. A brahmánok és a korai upanisádok végleges állapotukat kb. i.e. VIII.–VI. században érték el. Néhány upanisád és vedang egy sokkal későbbi korszakkal datálható i.e. IV.–III. századból való. A periodizáció során a kutatók figyelembe vették azt is, hogy minden védikus szöveg önmagában véve kronológiailag nem mutat egységet. Bár a Rigvéda feltételezett ideje ma már ismert, a benne foglalt szövegek datálása különbségeket mutat, hiszen egyes himnuszai az archaikus korból valók, míg mások egy későbbi kor termékei [14]. A Védák, mint a különböző korszakok irodalmi termékei természetesen, valamilyen mértékben visszatükrözik azokat a társadalmi-politikai, gazdasági, kulturális viszonyokat, amelynek a talaján születtek. Ennek köszönhetően betekintést nyerhetünk mind az ősközösségi társadalomba, mind a törzsi szövetség társadalmi rendszerébe, de a kasztrendszer korába is.

Hosszú ideig a vallási gyakorlatban csak a Rigvéda, Jadzsurvéda és Számavéda szövegeit alkalmazták, és a köztudatban is a Védák hármasszentségéről beszéltek.

A Védák között a legfontosabbnak a Rigvédát tartják, a többi Védát csak kiegészítő irodalomként kezelik. Nem véletlen az irodalomtörténészek és keletkutatók ilyen hozzáállása, hiszen a szövegek többségét a többi Veda a Rigvédából vette át. Ennek ellenére mindegyik Veda önálló egész alkot, kialakulásukban és fejlődésükben is különbséget mutatnak. A Rigvéda az ősi

mitologikus világnézet eredménye, Jadzsurvéda a folklór hagyományé, a Számavéda pedig az archaikus hagyományé.

A hagyomány szerint a Rigvédának több változata is ismert volt, ma csak az úgynevezett Sahala változatról van tudomásunk, amely 1028 különböző terjedelmű himnuszt tartalmaz és tíz könyvből (mandalából) áll. A szövegek nem egy kor termékei, a legrégebbieket a II. és VII. könyv tartalmazza. Ezeket a hagyomány nemzetségek könyvének is nevezte, hiszen ezek egy-egy nemzetséghez kötődtek. A VIII. könyvet két papi nemzetség tagjai írták, az I, IX. és a X. könyvek himnuszai több szerző nevéhez fűződtek, akik között nők is voltak. A Rigvéda második könyvének himnuszeit a Brigu nemzetséghez tartozó Gritszamada család költőinek nevéhez fűzik. Ez a könyv Főleg Agni a tűz istenének nagyságát, sokoldalúságát hirdette [14]. Agnit az egész teremtett világ teremtőjének tartja, hiszen lényege él a vízben, kőben, levegőben, a növényekben. A védikus elképzelések szerint ugyanis ezek lényegükben hordozzák a tüzet.

A második könyv első, bevezető himnusza is Agnit méltatja:

Ó, Agni, a nappalokkal együtt születesz te, fényhozó.

Te, a vízből, te, a kőből

Te, afából, te a növényekből

Te, az emberek atyja, te, tisztán születő.

Te, ó Agni – Indra vagy te, a teremtett világ bikája

Te – Visnu vagy, tiszteletre méltó

Te – brahma vagy, a gazdagság birtokosa

Te, az áldások osztogatója, az igazság követője vagy.

A himnuszok szerzői a brahmanok kasztjából kerültek ki. Az indiaiak őket risinek vagy is isteni bölcsnek nevezték. A Rigvéda himnuszainak elrendezése viszonylag szabad, a papi nemzetségekhez köthető himnuszokban egyfajta rendszert figyelhetünk meg, hiszen az istenek dicsőítésekor a közöttük lévő

fontossági pozíciót veszik alapul. A főistenek dicsőítésével kezdik, s a kisebb istenekkel folytatják. A Rigvéda többi könyvében ilyen következetességgel nem találkozunk. A Rigvéda legtöbb himnuszában dicsőítés, ima, kérés van megfogalmazva, valamint az istenek szépsége, bölcsessége, mindenhatósága, igazságossága. Fontos helyet foglalnak el ezek között a himnuszok között a Marutánoknak vagyis a vihar, villámlás, dörgés isteneihez íródott himnuszok. A Rigvéda számszerűen 33 ilyen szöveget tartalmaz. Mindig többes számban ír róluk, hiszen istenek csoportjáról van szó. A hagyomány szerint mindannyian ikrek, nincsenek közöttük sem fiatalabbak, sem idősebbek. Ifjú férfiaként ábrázolják őket, akik ékes ékszerekkel vannak felruházva, a kezükben pedig fényes, villámhoz hasonló kópját vagy arany fejszét tartanak. Az irodalomtörténeti hagyomány kiemeli ezek közül például, Az Agasztiai és Marutiai párbeszédét:

1.

(Agasztiai:)

Nincsen se ma, se holnap.

Vajon van-e olyan, aki felfogja a felfoghatatlant?

Ha más szándékát követjük,

Akkor a vágyunk elvész.

2.

(Marutiai:)

Miért akarod a vesztünket Indra?

A Marutiai–a testvéreid.

Légy hozzájuk jó!

Ne gyilkolj meg minket az ütközetekben!

3.

Ó, Agasztiai testvérem, barátunk lévén

Ugyan miért becsülsz kevésbé bennünket?

Hiszen mi ismerjük gondolatodat;

Te semmit sem akarsz nekünk adni!

4.

(Agasztí:)

Ők díszítsék fel az oltárt!

Gyűjtsák meg előtte a tüzet!

Itt mindketten csodálatos áldozatot

Szeretnénk bemutatni neked, a hallhatatlannak!

5.

Ó, gazdagság ura, te birtoklod a gazdagságot!

Ó, baráti egyezségek ura, te mindenkinél több

baráti egyezséget köösz!

Ó, Indra szövetkezz a Marutiakkal

És vedd magadhoz az áldozati ételeket a meghatározott időben!

Ebben a himnuszban egy párbeszédet látunk Agasztí az énekes és a Marutiak között. A harmadik személy, akit mindkét szereplő megszólít, Indra az isten. A szövegből megtudjuk, hogy Agasztí az énekes áldozatot mutatott be a Marutiaknak, de Indra egy óvatlan pillanatban eltulajdonítja azt, amiért konfliktus alakul ki az istenek között. Agasztí ezzel a himnusszal igyekszik kiengesztelni az isteneket, és Indrának külön áldozatbemutatást ígér [28, 135, 297–298.o.].

Különleges helyet foglalnak el a Rigvédán belül a dialogikus himnuszok, amelyek kettő vagy több szereplő között zajlanak. A gyűjteményben körülbelül 25 ilyen jellegű himnusz található. A besorolás nehézségeket okoz, hiszen a szöveg megírásának korában még nem volt jellemző a párbeszédes forma használata, ezért sok esetben a párbeszédet monológokba vagy költői elbeszélésbe csapnak át. Ezekből a himnuszokból sosem derül ki a beszélő személye. Sok esetben a párbeszédet között nincs logikai kapcsolat és ezért nehéz kikövetkeztetni miről folyik a társalgás. Több irodalomtörténész például G. Oldenberg is úgy vélik, hogy ezek a szövegek kialakulásuk kezdetén prózai

szövegekkel voltak összekötve, amelyek a versekből hiányzó logikai részt tartalmazták, de ezek az idők során átkerültek a brahmanákba. Többen úgy gondolják, közöttük Geldner is, hogy párbeszédese formájuk miatt ezeket a szövegeket az indiai drámairodalom korai megnyilvánulásának kell tekinteni [28, 371.o.].

A leghíresebb közülük egy földi halandó Pururavasa szerelmi könyörgése Urvasihoz a nimfához. A szöveget a Rigvéda 10. könyvének 95. himnusza tartalmazza. A történetből megtudjuk, hogy a földi halandó Pururuvasa a király beleszeret a hallhatatlan nimfába Urvasiba, aki bizonyos feltételek mellett hajlandó a földön élni szerelmével. A király biztosította a szerelme által támasztott feltételeket és így éltek boldogan és harmóniában. A nimfa gyermeket fogant, de az égi démonok, a nimfák égi társai megelégtették Urvasi földi tartózkodását, túl hosszúnak tartották azt, ezért úgy döntöttek, hogy különválasztják a szerelmeseket az egyik feltétel felrúgásának kieszközlésével. A terv sikerül és Urvasi visszamegy a saját világába, ahol hosszú zarándoklás és keresés után megtalálja férje, aki haza akarja vinni. Innen indul a himnusz párbeszéde. Pururavasa igyekszik meggyőzni szerelmét, hogy az térjen vele vissza a földre, de ez nem sikerül, magára marad, de ígéretet kap, ha meghal az égben megtalálja a boldogságát.

Pururavas és Urvasi (részlet)

1.

(Pururavas:)

Ó, asszony, légy bölcs! Állj meg, ó, gonosz!

Gyere, és váltsunk szót egymással!

Ezek a gondolatok, ha kimondatlanok maradnak

Nem hoznak örömet számunkra még a távoli jövőben sem.

2.

(Urvasi:)

Mit kezdjek a szavaiddal?

Úgy mentem el, mint a hajnal első sugara.

Ó, Pururavas, ismét térj haza!

Engem, mint a szelet nehéz utolérni...

14.

(Pururavas:)

(Mi lesz, ha) ma (a te) szerelmed egy életre eltűnik,

Elindul a legmesszebb messziségbe?

(Mi lesz, ha) nyugalmat talál a feledés kebelén?

(mi lesz, ha) felfalják a vérszomjas farkasok?

15.

(Urvasi:)

Ó, Pururavas! nem kell sem meghalnod, sem eltűnnöd,

Nem kell a vérszomjas farkasok áldozatául esned!

Hiszen lehetetlen a barátság a nőekkel:

Hiszen szívük, mint a sakáloké.

18.

(Ismeretlen hang:)

Ezek az istenek, ó Ida gyermeke, ezt mondják neked:

Amikor eggyé válsz a halállal,

Utódaidnak áldozatbemutatással kell tisztelegniük az istenek előtt.

Te, pedig megtalálod a boldogságot a menyekben [28, 227.o.]!

A történet közkedveltségét és utóéletét bizonyítja, hogy a klasszikus irodalom korában Kálidásza Vikramorvasi című drámájában is feldolgozta [28, 374–375. o.].

A Védák könyvének második részét a Számavéda képezi. Ami a Számavédát illeti, ma három kiadása ismert. A legjobbnak Kauthumi kiadását tartják. Ez a kiadás 1603 himnuszt tartalmaz és ebből csak 99 nem található meg a Rigvédában.

A Védák c. gyűjteményben a harmadik könyv a Jadzsurvéda. A Jadzsurvéda szövegeinek többségét is a Rigvédából átvett szövegek alkotják. Ennek a gyűjteménynek a különlegessége, hogy a lírai szövegeket prózai szövegekkel köti össze. Két kiadása ismert az úgynevezett Fekete- és Fehér Jadzsurvéda. A Fehér Jadzsurvéda csak himnuszokat és rituális formulákat tartalmaz, míg a Fekete a himnuszok mellett teologikus és rituális prózai magyarázatokat. A Jadzsurvédában már a kasztrendszerrel is szó esik, a négy fő kaszt is fel van sorolva, pedig megjelenésekor ez a rendszer még csak kialakulóban volt.

A védikus irodalomban a legkülönlegesebb helyet az Atharvavéda foglalta el, hiszen a benne szereplő szövegek a legnagyobb eltérést mutatják a többi Véda szövegével szemben. Az Atharvavéda a mágikus ráolvasások tudását jelenti, vagyis ezeknek a gyűjteménye. Ezek a szövegek a primitív kultúra hagyatékai. Valószínűsíthető, hogy létrejöttét egyfajta politikai szándék teremtette meg, amely az alsóbb társadalmi rétegek, idegen törzsek kultikus hagyományát is egyfajta ellenőrzésnek és irányításnak igyekezett alávetni. Két kiadása ismert, legjobbnak a Saunaki féle változatot tartják, amely 731 himnuszt tartalmaz és 20 könyvből áll. A Véda szerkesztésében egyfajta tudatosság figyelhető meg, hiszen a szövegek tartalmuk szerint lettek osztályozva. Az Atharvavéda szövegei hosszú kanonizálási folyamat eredményei, amit a papi arisztokrácia saját igényeinek megfelelően formált. Ennek a könyvnek a szövegei jól bizonyították, hogy a papi arisztokrácia a népi hitvilág segítségével saját társadalmi-politikai, hatalmi igényeit igyekezett megvalósítani.

A védikus irodalom az egyetlen forrásanyag ma, amely feltárja és segít megismerni az ősi India társadalom-politikai, gazdasági, vallási és kulturális helyzetét. Az, amit ma az irodalomtörténeti hagyomány védikus irodalomnak nevez nem más, mint egy nagy terjedelmű változatos műfajú és tartalmú lírai és prózai szövegekből álló gyűjtemény. Az indiaiak ezt a gyűjteményt szent

könyvnek tartják az isteni kinyilatkoztatás termékének ezért mind a hindu, mind a buddhista tanításokban központi helyet foglal el [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Ismertessék a Rigvédát.
2. Hány himnuszt tartalmaz a Rigvéda?
3. Kik voltak a Rigvéda szerzői?
4. Ismertessék tartalmi és műfaji szempontból a Számavédát.
5. Hány himnuszt tartalmaz a Számavéda?
6. Hány himnuszt tartalmaz a Jadzsurvéda?
7. Hány részből áll a Jadzsurvéda, sorolja fel ezeket és ismertesse tartalmukat.
8. Hány könyvből áll az Atharvavéda?
9. Ismertessék tartalmi és műfaji szempontból az Atharvavédát.

4.A BUDDHIKUS KORSZAK

4.1. A buddhikus korszak társadalmi-politikai valósága

A buddhikus korszak az i.e. IV.–III. századra tehető. Ez a korszak társadalom-politikailag a nagy indiai állam megteremtésének kora, gazdaságilag egy gyorsütemű fejlődés jellemzi. Ideológiailag és kulturálisan két új vallás a dzsainizmus és buddhizmus kialakulása és terjedése határozta meg. Míg a védikus korszak társadalmi-politikai széttagoaltsága zavargásokhoz, idegenek, pl. perzsák betöréséhez vezetett, addig az i.e. IV. században, az egyik legnagyobb monarchikus városállam Magadha győzelmének köszönhetően egy erős, egységes állam jött létre, ami a buddhikus korszak kezdetét jelöli. Ennek a győzelemnek az eredményeként megerősödött a brahmanok, vagyis a papi arisztokrácia világi, politikai hatalma és gyengült a ksatriák, katonai arisztokráciáé. A katonai arisztokrácia hatalmi pozíciójának visszaszerzése céljából támogatott egy új vallási törekvés a buddhizmus terjedését, amelynek tanítása, pl. a kasztrendszer eltörlésének szándéka, alkalmas volt arra, hogy megnyerjék ügyükhöz a tömegek támogatását. Természetesen a vallás csak ürügy volt, a beígért változások viszont nem történtek meg [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mikorra tehető a buddhikus korszak kezdete?
2. Ismertessék a buddhikus korszak társadalmi-politikai viszonyait.
3. Milyen célból támogatták a ksatriák a buddhizmus terjedését?

4.2. Vallási irányzatok a buddhikus korszakban

Ez a korszak két új vallás a buddhizmus alapítója Gautha Buddha, magának a korszaknak a névadója, és dzsinizmus alapítója Vardhamana Mahavira kialakulásának, terjedésének a kora.

A buddhizmus terjedését egyrészt a ksatriák politikai ambíciói, másrészt a Mauri dinasztia alapítójának Csandraguptának és fiának Asoknak az uralkodása segítette elő az i.e. 317–231 között. A kasztrendszer és a korban megszilárduló rabszolgatartó rendszer volt a kiváltó oka a buddhizmus és dzsainizmus terjedésének. Ezek a vallások szinte egy időben jelentkeztek az iráni Zarathusztra fellépésével, valamint a kínai konfucianizmussal. Vardhamana Mahavira az i.e. IV. században lépett fel tanításával. Királyi család leszármazottja volt, 42 éves korában a legnagyobb tudás birtokosa lett és remeteségbe vonult. A dzsainista tanítás lényege, hogy elveti az istenek létét, tagadja a Védák és brahmanok tanításának hitelességét. Az egyéniség szabadságát, fontosságát vallja. Az igazi boldogságot a világi kötöttségektől való szabadulás jelenti. Tanításában egy sor etikai szabályt állított fel.

Az indiai vallás másik meghatározó tana a buddhizmus. A dzsainizmus tanaihoz, lelkületéhez, világlátásához hasonló vallási irányzat. Buddha szintén királyi sarj volt i.e. 563–483-ban. 29 évesen elhagyta családját s elkezdte vándorlásait az igazság megtalálása céljából. Hat év kellett ahhoz, hogy megtalálja az igazságot, ekkortól beszélünk Buddha nyilvános működésének kezdetéről, hiszen ekkor hangzott el Benareszban első nyilvános szónoklata, amivel letéteményezte a világ egyik jelentős vallásának alapjait a buddhizmusét. Buddhának sohasem volt célja egy új vallás alapítása, ő egy új utat szeretett volna mutatni az embereknek, amely megszabadít a szenvedésektől. Később „a buddhizmus más vallások hagyományit is magába olvasztva a brahmanizmus legnagyobb vetélytársa lett [14]. A buddhizmus, a passzív ellenzékiesség tanítása – a brahmanizmussal, egy olyan vallással szemben, amely a papi arisztokrácia kiváltságosságát, fensőbbiségét hirdeti [26, 98. o.]. A buddhizmus legnagyobb irodalmi emléke, Buddha fő műve a páli nyelven írt Tipitaka c. törvénykönyv. Ez a könyv irodalomtörténeti szempontból is fontos, hiszen benne több a Rámájában és Mahábháratában szereplő történet, főleg állatmesék is megtalálhatók.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Milyen két vallás jelentkezett a korszakban?
2. Ki a dzsainizmus alapítója, mit tud személyéről és tanításáról?
3. Ki a buddhizmus alapítója, mi a tanítás lényege?
4. Nevezze meg Buddha fő művét?
5. Mely dinasztia segítette és miért a buddhizmus terjedését?

4.3. A buddhikus korszak irodalmi hagyatéka

A buddhikus korszakot az irodalomtörténeti hagyomány a nagy eposzok a Mahábhárata és Rámájana megjelenésének koraként, arany korszakként is számon tartja. Az irodalom virágkoráról is beszélünk a szépirodalom mellett, megjelenik a politikai irodalom műfaja is, amelynek legnagyobb képviselője Csandragupta minisztere Kautilje és műve az Arthasztra, melynek jelentése Tanítás a haszonról. A buddhikus korszak a nagy eposzok korszaka is egyben. Az irodalomtörténészek többsége az indiai eposzok forrásait elsősorban, a Védikus irodalomban látják. Bár feltételezhető, hogy az epikus hagyomány a Védák mellett a velük egy időben létezett úgynevezett itihaszából – jelentése, így volt és puránákból – jelentése, régi történetek, is táplálkozott.

Időrendben az első eposz a Mahábhárata, amely 19 könyvből áll. A 19. könyv az úgynevezett Harivansa vagyis Visnu családfája csak később lett az eposz része, valószínű, hogy addig önállóan létezett. A ma ismert eposz több évszázadon keresztül formálódott s nyerte el a ma ismert végleges változatát. Maga a szöveg arról tanúskodik, hogy három változata létezett. A Mahábhárata közvetítője Szuta Ugrasravasz volt, a szuta kifejezés vándor énekest jelöl. Ő mesélte el a Najmisa erdőben élt remetéknek a történetet. Magában az eposzban a nagy Bharata háborúról a vak királynak Dritarastrának egy vándorénekes Szuta Szandzsai mesél. A Mahábhárata a vándor énekeseknek több csoportját

említi, akik közötti rangbéli különbségeket ma már nehéz megállapítani. A történet kezdetén a mű kitalálója is meg van jelölve, az öreg bölcs remete Vjásza, aki a történetet egyik tanítványának Vajsampajjánának mesélte el, aki továbbadta a történetet a nagy kígyóáldozat idején Dmanamagmai uralkodása idején. Elbeszélését meghallotta Szuta Ugrasravasz, aki a remeték kérésére háromszor mesélte el a történetet Najmisa erdejében.

Az eposz keletkezésének két nagy korszaka volt. Az első korszak terméke a Bhárata a második korszak eredménye a Mahábhárata. Az eposz végleges változatának kialakulása 700–800 évet foglalt magában. Az eposz a Bhárata törzs két uralkodó családjának a kauravaniaknak és a pandaváknak a harcát meséli el a hataloméért, akik ugyan annak a törzsnek a Bhárátának voltak a tagjai. Az eposz tanúsága szerint a háborúban az egész észak India lakossága részt vett. A történet hitelességéről tanúskodnak a Védákban talált utalások, például a Rigvédában találunk utalásokat a bhárata nemzetségre, a Jadzsurvéda, a buddhista és a dzsainista szövegek pedig több, az eposzban szereplő hősről is beszámolnak. A történészek úgy vélik, hogy ez a háború kb. i.e. XII és X. század között zajlott le. A Mahábhárata különlegessége a többi ismert eposszal szemben az, hogy az alaptörténet a szövegnek csak egynegyed részét foglalja el, háromnegyed részét a különböző betoldások adják, amelyek önmagukban is önálló egészet képeznek, s amelyek miatt a mű meghaladja a hősi eposz kereteit. Épp ezért az indiaiak erre a műre elsősorban nem, mint eposzra, hanem, mint történelmi enciklopédiára és a természetes jog előírásaira tekintenek. Sokszor ötödik Védának is nevezik [14]. Nem véletlen a Védával való azonosítása, hiszen olyan, az egész közösségre és az egyes emberre érvényes tanításokat fogalmaz meg, amelyek az indiai társadalom alapját képezik. Gondolunk itt, például a brahmanizmus éltetésére, a kasztokon belüli vezető pozíciójának hangsúlyozására, (ami, mint láttuk különösen fontos a Buddhikus korban, amikor a papi és katonai arisztokrácia, vagyis a brahmanok és ksatriák kasztja között dúlt a hatalmi harc):

Vinatá szólt:

A tenger távol öblében vár a híres nisáda-föld,
ott leled a nisádáknk hajlékait, Madárkirály!

Hitvány, gonosz faj ez, durva, s csupán a rosszra hajt szívük,
habzsold százsámra, fald őket –azután hozd a szent italt.
De éhedben nehogy bráhmant találj lenyelni, jól vigyázz,
a bráhman minden élők közt legeslegsérthetlenebb;
a bráhman tűz; ha düh folytja, nap, méreg, láng a fegyvere,
övé a zsenge, mert mester, legfőbb rendbéli ő s atyánk (27, 15. o.).

A szöveg védikus jellegét bizonyítják azok a tanítások is, amelyek a mindenkori társadalmi, politikai, emberi viszonyok valós arcát mutatják. Ha a történetek egy részéből a korabeli valóságot ismerjük meg, akkor ezekből a mindenkori jelenben való helyes eligazodást tanulhatjuk meg. A keresztény Bibliához hasonlóan, gondolunk itt, például a Salamon bölcsességére vagy a Prédikátorok könyvére, a Mahábhárata is sokat foglalkozik a hatalom, emberi gyarlóság, irigység, pénzsóvárság vagyis emberi gyengeségek bemutatásával:

Élt egyszer egy kiváló bölcs, a méregzsák Vibhavaszu.

Testvére a vezeklésben-hatalmas Szupratika volt.

Ennek sehogyse tetszett, hogy bátyával vagyonuk közös:
osztzkodni kívánt mindig Szupratika, a ritka bölcs.

Végül is Szupratikára bömbölt bátyja, Vibhavaszu:

„Volt mindig esztelen bőven, vagyont részekre szabdalo;
aztán, ha szerte volt kincsek, egymást nem óvta senki már.

Ilyenkor hitszegő latrok a sok, kincset kuporgató
önös gyügét kikémlélvén, a konkolyt köztük elvetik.

Látván a széthúzást, mások rájuk törnek kegyetlenül:
a széthúzóra rút balsors, hamar végzet veszélye vár.

A mesterek tanítását és egymást tisztelőik között vagyont aprózni több
részre – ezért nem enged egy se bölcs.

A széthúzó gyanakvástól téged már senki meg nem óv:
Szupratíka, te kincssóvár, légy elefánt –ím átkom ez!”
De Szupratíka sem volt rest, visszamarta Vibhavaszt:
„Te meg süppedj a mélyvízbe – légy teknősbéka, kedvesem!”
Egymást eként ígérték meg Szupratíka s Vibhavaszu,
s elefánt lett egyik,másik pedig teknős – a kincs miatt! (27, 17. o.)

Fontos helyet foglal el az eposzban a mester és tanítvány közötti viszony bemutatása. Jelen korunkban, amikor az oktatás színvonalának folyamatos romlásáról beszélünk, mindenki ennek okait keresi. Egyesek a pedagógusok felkészületlenségével, mások az iskolások gyenge képességével, viselkedési és más zavarokkal magyarázzák. A Mahábháratában erre is megtaláljuk a választ *A mester és a tanítványai* c. történetben. Ennek a történetnek a tanúsága bizonyítja számunkra, hogy az oktatás színvonalának emeléséhez, elsősorban a pedagógusok presztízsét kell visszaállítani. Meg kell tanítani a szülőknek és gyermekeiknek a tanár feltétel nélkül való tiszteletét. Amíg hiányzik a tanár megbecsülése, az általa elmondott tanítás sem talál értő fülekre, ha a tanítvány vitatkozik tanárával, lenézi, becsmérli és minősíti őt, képtelen komolyan venni, elfogadni, addig fejlődéséről, s végeredményben az oktatás színvonalának helyreállításáról sem beszélhetünk.

Az eposzban leírt történetből megtudjuk, hogy csak az a diák válik bölccsé, bölcsebbé mesterénél, aki feltétel nélkül megbízik tanítójában, mindenben engedelmeskedik neki és követi tanítását, nem kérdőjelezve meg annak helyességét. Csak az ilyen ember nyitott a másokra, képes a fejlődésre.

Az eposzban rengeteg betoldott szöveggel is találkozunk, amelyek terjedelmük, tartalmuk és műfajuk tekintetében is változatosságot mutatnak. Találunk közöttük mítoszokat, pl., az árvíz történetét, legendákat, fabulákat, pl., az óceánról és folyóról, vagy a hollóról és bagolyról, amely a Pancsatantrában is megtalálható. A harmadik könyv keretül szolgál, erkölcsi tanításokat, filozófiai, etikai, politikai értekezést stb. tartalmaz. Hosszabb és rövidebb betoldásokról

beszélünk. Az egyes történetek szinte töredékesek, míg mások a történet felét elfoglalják. Az eposz betoldásai közül a legfontosabbak a filozófiai, etikai, társadalmi-politikai tanításokat tartalmazók, ezeknek köszönhető, hogy Indiában ezek a részek az emberi magaviselet kódexévé, törvénykönyvévé váltak. Ezek a betoldások az egész eposz folyamán jelen vannak, sok esetben olyan hatást keltenek, mintha felülkerekednének a történeti magon, azt másodlagos szerepűvé tennék. A XII. és XIII. könyvek például a kauravák és pándavák dédapjának tanításait tartalmazzák, az uralkodásról, az uralkodó kötelességeiről, a kasztok jogairól és kötelességeiről, az állam törvényeiről és a családon belüli viszonyokról [14]. Az eposz *Életöszön* c. részében a törvénytelen, anarchikus, korrupt társadalmi-politikai rendszerről, például így ír:

Judhisthira szólt:

Mikor mindenki törvényt hág, s az igazságot megszegi,
joggá teszi a jogtiprást, s gazsággá aljasul a jog,
a törvény bizonyossága; elmosódik minden határ;
királyok hatalmaskodnak, kényúr a népen idegen;
jutalma vész a jótettnek, minden alap inog s ledől,
balgaságból, mohóságból vesztükbe futnak emberek,
senkiben senki nem bízik, s szüntelen fél, feszeng, ki él;
gonosz fortéllyal gyilkolnak, egymásnak tört hánynak, s a hont
lángba borítják; elnyomják a brahmánokat aljasul;
Indra nem ad esőt, s támad jóbarátok között viszály,
egymás szájától orzzák el ragadozók az életet –
ilyen szörnyű idők jártán miképp éljen a pap, s miből,
ha tovább nézni nem bírja fia, sarjai nyomorát?
Mit műveljen ilyen vészben, beszéld el, ellenség-verő!
Mit tegyen a király, hogyha szennyben-szégyenbe vész a lét?
Miképp tegyen, hogy élhessen és a törvényt se szegje meg?

Bhisma szólt:

Királytól függ vagyon, birtok, dús esőzés, erőskarú,
alattvalók egészsége, halála, veszedelme is.

A Krita–, Tréta–, Dvápára, Kali-korszak, óh Bhárata,
mind a királyokon múlik, úgy vélem – ez kétségtelen.
Ha beköszönt a zord évad, mely népet bűnre ösztökél,
csak a tudásra támaszkodj. Erről egy régi rege szól:

Visvámitra s a csandála szava csandála-faluban.

A Tréta–, s Dvápára-kor közt, a Végzet-rendelés szerint
tizenkét évi borzasztó szárazság lón a Földtekén.

Az Ezerszemű nem küldött esőt, csillag fordítva járt;
megváltozott a Hold rajza, útját dél felé vette, és
nem született harmatcsepp sem, nem kövéredtek fellegek,

elapadt a folyók vize, medrükben szinte elveszett;

tavak, patakok, források, kutak csilláma elfakult:

Végzet-küldte Világváltás láthatatlanná tette mind.

Kiszáradtak a ciszternák, kihaltak mind az itatók,

áldozat, Veda-tanulás megszűnt, a *Vasat*-ige szó,

földművelés, legeltetés, megszakadt a kereskedés;

áldozó-cölöp eltűnt mind, kihaltak a víg ünnepek.

Csont halmok szanaszét, s bögtek riogtató kísértetek;

nagy városok kietlenné, hamuvá lettek a faluk;

a templomok beomlottak, világgá űztek aggokat,

egymással víva elhullott marha, kecske, juh és bivaly.

Kihaltak a papok, őrzők, kiszáradtak a fák, füvek;

meredeztek a földön szét zord halott-égető karók.

Midőn mindenki törvényt ront, e rémidőn, Judhisthira,
támadott szörnyű éhínség. Egymást ették az emberek.

Lemondtak a lemondásról a bölcsek: az áldozat-tüzet

és kunyhóikat elhagyták, s kóboroltak ide-oda (27, 516. o.).

Mivel az egész indiai hagyományt, világlátást, kultúrát foglalkoztatja a nő és férfi kapcsolata, egyik és másik nem sajátosságai, ezért ez a téma nem maradhatott ki a Mahábháratából sem. Bármely nagy kultúra irodalmi hagyatékát vizsgáljuk, akár az Egyiptomit, Mezopotámiait vagy az antik görögöt mindegyikük tárgyalja adott témát. A XX. XXI. században, amikor a nemi szerepek felcserélődésével is szembesülünk, ami a nő és férfi kapcsolatának diszharmóniájához, végül pedig a család, mint közösség felbomlásához vezet, különösen fontos adott jelenség okainak feltárása és megoldása. A vizsgált mű és a fent említett alkotások mindegyike ebben is segíthet, hiszen rávilágít arra, hogy nő és férfi olyan alap tulajdonságokkal rendelkezik, amelyeket csak elfogadni, tolerálni lehet, de megváltoztatni nem, vagyis a boldog, egészséges és tartós kapcsolat, végeredményben pedig a család egysége is ettől függ. Amíg a két fél folyton azon igyekszik, hogy saját képére formálja a másikat, ami valljuk be, kizárólag az Istennek adatott meg, addig egészséges párkapcsolatról, családról nem beszélhetünk. Egymás elfogadásához pedig egymás ismerete szükséges. A Mahábháratában több rész is foglalkozik ezzel a kérdéssel: Az egynejlőség, A nők természetéről, Asszonyhűség, A nők a férfiakra éhesek stb.

A nő természetéről, például, az eposz más kulturális hagyományokhoz hasonlóan, antik vagy keresztény így vall:

Judhisthira szólt:

A nők természetéről is szólj már, óh Bháraták dísz!

A nők a bajok forrása – úgy tudjuk – s könnyelmű szíve.

....

A tündérleány szólt:

Még a nemes családból lett, s derék jó férjet élvező

nők sem férnek a bőrükbe. Ez a nők vétke Nárada!

Mert hiszen gonoszabb lény nincs az asszonynál, te is tudod.

Megbecsült, gazdag és bátor, asszonyukhoz-kezes, szelíd

jó férjet sem becsülnek meg, ha erre nyílik alkalom.
Igazágtalan turpisság is fészkel bennük, óh uram.
Mit szemérem! A hím mentől gazabb, annál kívánatosb.
Aki dorombol a nőknek, és közelükbe férkezik,
szolgálatokkal udvarol: megkívánják a nők hamar.
Ha nem akad szeretőjük, ha megszólástól tartanak,
akkor maradnak csak hívek e zabolátlan némberek.
Alkalmatlant nem ismernek, korra se hederítenek.
Akár csinos, akár csúfság: szeretik őket, csak hím legyen.

.....

Mióta az öt elemet, s az óriás
Világegészet mi urunk megalkotá,
mióta férfi, s vele nő teremtetett,
azóta fészkel bűn a nőkben, Nárada (27, 574–575. o.)!

Ezeknek az elbeszéléseknek a különlegessége, hogy a didaktikai részek tanúságát legendák, aforizmák, értekezések, dialógusok segítségével közvetítik. M. Vinternic irodalomtörténész „Az indiai irodalom története” c. háromkötetes művében a Mahábháratával kapcsolatban megállapítja, hogy az nem csupán egy irodalmi alkotás ez maga az indiai irodalom. Az eposz legértékesebb része, amely a mű célját is megfogalmazza, s amely önálló alkotásként is élt az úgynevezett Bhagavad-gíta (a magasztos szózata). Filozófiai tanköltemény, amelyet a hinduk szent könyvként is tisztelnek. Ez a rész az eposz lelki, ideológiai, filozófiai lényegét tartalmazza. Ez a rész Krisna vagy Visnu tanítását tartalmazza az életről, kötelességről a dharmáról, amelyet mindig teljesítenünk kell, erkölcsről, arról, hogy az élet értelme a lélek teljes felszabadulása a földi kötöttségektől és egyesítése a tökéletessel. E tanítás értelmében az embernek tisztában kell lennie az élet értelmével a legfőbb erkölcsi tanítással, de tudnia

kell, hogy a választás joga csak az övé. Az eposz középpontjában a szabad akarat áll:

„Nem látom, mi jó származhat abból, ha megölöm rokonaimat e harcban. Kedves Krsna, nem vágyom a győzelemre, és a királyság, a dicső gyönyör sem kell nekem.

32-35. vers

Óh, Govinda, mit ér nekünk a királyság, a boldogság, vagy mit ér maga az élet, ha azok, akiknek kedvéért erre vágyunk, most itt sorakoznak előttünk? Óh, Madhusudana, még ha én életben is maradnék, miért kívánjam a halálukat, amikor tanítók, atyák, fiak, nagyapák, nagybácsik, apósok, sógorok, unokák és a teljes rokonság előttünk áll, készen arra, hogy feláldozzák az életüket és vagyonukat? Óh, Janardana, minden lény fenntartója, én nemhogy ezért a Földért, még a három világért sem vagyok hajlandó harcolni velük!

36. vers

A bűn fog hatalmába keríteni bennünket, ha legyilkoljuk a támadókat. Ezért nem helyes, ha megöljük barátainkat és Dhrtarastra fiait. Mit nyernénk ezen, óh, Madhava, szerencse istennőjének ura, és hogyan lehetnénk boldogok saját rokonaink élete árán?

37-38. vers

Óh, Janardana, habár ezek az emberek a kapzsiságtól hajtva nem látnak semmi hibát abban, hogy barátaikkal veszekedjenek, vagy hogy kiirtsák saját családjukat, miért tennék így mi, akik tudjuk, hogy mi a bűn?

39. vers

A dinasztia kipusztulásával az örök családi hagyományok is kivesznek, s az életben maradt családtagok vallásellenes életet fognak élni.

40. vers

Óh, Krsna, a vallástalanság meghonosodásával elfajulnak a család nőtagjai, ami azután, óh, Vrsni leszármazottja, nem várt utódokat fog eredményezni.

41. vers

A nem várt nemzedék szaporodása pokoli helyzetet teremt a családnak és a családi hagyományokat lerombolóknak. Az ilyen romlott családokban nem áldoznak ételt és italt az ősatyáknak.

42. vers

A családi hagyományok pusztítóinak gonosz tettei véget vetnek a különféle közösségi tervezeteknek és a családok jólétét szolgáló cselekedeteknek.

43. vers

Óh, Janardana, népek fenntartója, azt hallottam a tanítványi lánc által, hogy a családi hagyományokat lerombolóknak mindig a pokolban a helyük [30, mek.oszk.hu Bhagavad-gita].”

Az indiaiak az eposszal kapcsolatban megfogalmazták, hogy ami nincs a Mahábháratában az nincs az egész Indiában.

Az indiai irodalom második klasszikus eposza a Rámájana, vagyis Ráma király története, cselekedete. Bár a két eposz között kimutathatók hasonlóságok a Rámájana egy másik világot, történelmi korszakot tár elénk. 7 könyvből áll. Ha a társadalmi különbségek tekintetében hasonlítjuk össze a két eposzt, akkor akár mondhatjuk azt, hogy a Mahábhárata és Rámájana társadalma között, olyan a különbség, mint a görög Iliász és Odüsszeia társadalmi valósága között. Közismert, hogy az Iliász egy átmeneti korszakot mutat be, átmenetet a barbárság legfelső fokától a rabszolgartató társadalomig, hasonlóan a Mahábháratához, az Odüsszeia pedig már a kifejlett rabszolgartató társadalom terméke, ahogy a Rámájana is egy fejletted társadalmi szintet ábrázol. A történetet a mese és misztikum hatja át. Míg a Mahábhárata az ősközösségi társadalom világát tárja fel, a Rámájana már a törzsi szövetség korát idézi. Erről tanúskodik a műben megjelenő nemesi erkölcs, nagylelkűség, kötelességtudat, hűség, az önfeláldozó szerelmi magatartás. A Rámájana központi történetét is több történet szövi át, amelyek jellegük tekintetében hasonlítanak a Mahábhárata történeteire. Ennek az eposznak is van egy jól kivehető, konkrét epikus magja, amely köré épülnek a történet eseményei. Az eposz középpontjában szintén egy viszály áll, itt is becsületsértés, amelynek eredménye Ráma száműzetése, feleségének Szítának az elrablása. A Rámájában viszont jóval kevesebb az olyan történet, amely nem kapcsolódik közvetlenül az alaptörténethez. Ezek többségét az első és hetedik könyv tartalmazza, amely eredetileg nem tartozott az eposz szövegéhez csak később csatolták hozzá. A Mahábháratához hasonlóan itt is vannak állatmesék, például A bagoly és keselyű vitája c. stb., valamint itt is az eposzból szerzünk tudomást a mű szerzőjéről, aki Válmíki a remete:

A szent remete, Válmíki, tanítványával mendegélt, s elért a Tamaszápartra, a Gangától nem messzire. Leszállván a folyópartra, a szent ember ekképp beszélt tanítványához, látván a csillogó, tiszta-szép vizet:

„Kedves fiam, Bháradvász, nézd ezt a tiszta-szép vizet! Tükre, miként a jó emberek lelke, oly áttetszőn ragyog. Tedd hét le, kedvesem, korsód, s faháncs-

ruhámat add ide, hadd merüljek meg áttetsző habjában, szent szokás szerint.

Miután az igazlelkű Válmíki ekképpen beszélt, Bháradvádza átnyújtotta mesterének a háncs-ruhát. Tanítványától átvévén a szenvedélyen-úr risi a háncs-ruhát, keresgélve járta a nagy erdőt tovább. Jártában egy madár-párra akadt, két együtt-szárnyaló, igéző-hangú kócsagra esett a bölcs tekintete. Ám az egyik, az ékes hím, szeme láttára földre hullt: acsarkodó, gonoszsággal bélelt, vad vadász lőtte le. Vérrel borított teste vonaglik ott, a föld színén; párja nézi a haldoklót, s keservesen, jajongva sír, mert elvették mindig- véle-járó szerelmes szép urát, a vörösbóbitás hímet, szerelem-ittas kedvesét. Látván a madarat gyilkos nyíltól halálba hullani, az igazlelkű Válmíki szívében szánalom fakadt; szánalmában a

kétszer-szült felkiáltott: „Gonosztevő!” – s hallván az árva kócsag bús sikongatását, így beszélt:

„Sose lelj, vad vadász, nyugtot, bolyongj örök időkön át, a mámor-ittas kócsagpár hímjének ádáz gyilkosa!”

Ám alighogy kimondotta, megbánta zord átkát a szent:

„Madár-szánó keservemben, jaj, milyen szóra nyílt a szám!”

Majd elgondolkozott mélyen, bölcs gondolat szállotta meg s tanítványához ekképpen szólott a bölcsék-tigrise:

Ütem-szaggatta, verslábba-fonódott szótagok sora lett bánatom sokából; így lett „soká”-ból a „slóka” vers!

Meghallván a tanítvány, mily csodás igéket mond a szent, örömmel véste lelkébe, s vele örült a mester is; majd megmerült az áttetsző habokban, szent szokás szerint, s elmélkedvén a történetek felől, haza indult a bölcs. Nagytudású tanítványa, Bháradvádza meg csendesen színültig töltve korsóját, alázattal követte őt. Megérkezvén az ifjúval kunyhójába, leültek ott beszélgetni, s eltűnődött magán a törvénytudó.

Ám a Világ Teremtője, az Önmagától-létező Brahmá jelent meg váratlan, a négyarcú, tündökletes. Amint Válmíki meglátta, eléje lépett szótlantul, s összetett kézzel, ámulva, nagy áhítattal meghajolt; majd köszöntötte illőképp, hellyel s

vízzel kínálta őt, hogylétéről érdeklődött, s friss gyümölcsöt adott elé. Helyet foglalt az istenség, a sugárzó, magasztos úr, aztán intett, hogy üljön le a remete, Válmíki is. Nagy Brahmá engedelmével leült hát a kegyes risi, s míg a Világ Ősatyjával szemtől-szemben ott üldögélt, ismét visszatért Válmíki elméjébe a gondolat:

„Gonoszat tett a vérszomjas, gonoszlelkű, cudar vadász, hogy megölte az ártatlan, csodás-hangú hím-kócsagot!”

S szánva az árva kis nőtényt, elmondta a slókát megint, majd önmagába-rejtőzve, sok bú-bajába hullt megint. Ekkor a bölcsék-bölcséhez nagy Brahmá mosolyogva szólt:

„A *slóka*, mit te fontál szép verssé, legyen örökre vers; kedvemre alkottad, jámbor hívem, Brahmá akarta így. Önts dalba, szent ember, Ráma viszontagságos életét, az igazlelkű, áldott, bölcs világ-fénye történetét. Önts dalba Ráma mondáját, szépen-hurkolt slókákba fond, s míg csak hegyek emelkednek, s folyók folynak a föld színén, a Rámájana szép verse is világszerte körbe jár, a Ráma-ének, szépséges versed is szájról-szájra jár.”

Így szólván, a dicső Brahmá eltűnt az emberek közül.... (27, 648. o.)

A két nagy indiai eposz abban is hasonlít antik utódaihoz, hogy míg a Mahábháratá, az Iliászhoz hasonlóan egy nemzetet, népet érintő háborúról ír, s azon keresztül, több az egész emberiséget és az egyes embert érintő problémát is megfogalmaz, például: az emberi hiúság, butaság, harag, megbocsátás következményeit. Leleplezi a háborúk hiábavalóságát, kialakulásuk banális, szégyenletes okait. Feltárja a család, mint közösség szépségeit, visszaságait, házastársi, szülői viszonyokat. Szól az alattvaló és feljebbvaló viszonyáról, kihangsúlyozva a közöttük lévő örökös, kibékíthetetlen ellentétet. Életbölcsességek, emberi tapasztalatok, örökérvényű tanítások tárháza, addig a Rámájana, az Odüsszeiához hasonlóan egy, jellemében, emberi, erkölcsi magatartásban kiváló személyt állít a mű középpontjába. Mindkét hős az eposz névadója Ráma királyról és Odüsszeuszról a hősről van szó. E történetekben az

egyres ember küzdelmekkel, sikerekkel, kudarcokkal, bukásokkal, nehézségekkel, veszteségekkel teli életét ismerhetjük meg. Olyan személyiségekkel és problémákkal találkozunk, amelyeken keresztül önmagunk életének kívülálló szemlélői lehetünk. A Rámájában konkrétan meg van határozva a jó uralkodás és uralkodó mibenléte. Az eposz megállapítása szerint, csakúgy, mint az antik és európai hagyomány szerint, gondolunk itt, például a már említett eposzokra, de akár Machiavelli Fejedelem c. művére vagy Corneille Cid-jére a jó uralkodó mindig nemzete érdekeit tartja szem előtt, még akkor is, ha az a magánéletében lemondásokkal vagy veszteségekkel jár.

Ráma minden tekintetben jó és bölcs uralkodó, akit szeret népe, aki mindig igazságot szolgáltat, mindenkit tisztel és megbecsül, becsületes és mindig nemzete érdekei vezérlik cselekedeteibe és döntéseiben:

„Ráma népének önzetlen, igazságos királya volt (27, 769. o.).”

Szerető férj és családapa is volt egyben, bár ezen a téren rengeteg veszteség érte, szerető feleségének Szítának elrablása, meggyalázása, becsületsértése, a nép akaratának engedve kiteszítése, elvesztése, fiának megtagadása, majd befogadása. Mindezek a magánéleti szenvedései, önvádjai népéért való önfeláldozásából fakadnak:

Igazsága jutalmául Szíta az Alvilágba tért.

Rámát az áldozat végén végtelen bánat szállta meg.

A világot Szíta nélkül üresnek látta. Végtelen szenvedésére megnyugvást

lelkének nem talált sehogy.

A királyokat elküldte, a medvék, majmok, ráksaszák népét, s osztott ajándékot

papoknak és akárcinek.

A kéklótusz-szemű Ráma, elbocsátván e népeket,

visszavonult Ajódhjába. Szívében Szíta szüntelen.

Szíta után újabb asszonyt nem vett el Ráma már soha.

Ott állt Szíta aranyszobra hitves helyett, ha áldozott.

Tízezer éven át végzett nagy-nagy ló áldozásokat,

s pazarul bő ajándékkal áldozatot akármí mást.
Ráma uralkodásával így múlt el hosszú, szép idő;
a nagy Törvény megőrzésén buzgólkodott szünetlenül.
Ráma parancsait tették a medvék, majmok, ráksaszák,
ás napról napra hódoltak előtte az uralkodók.
Adott esőt Esőisten időben; hön tűzött a Nap,
s jóllakott, boldog nép nyüzsgött városokon és falvakon;
nem ismertek betegséget, senki se halt idő előtt,
nem akadt koldus, ínséges, míg csak Ráma uralkodott (27, 806. o.)...
A Rámájában központi helyet foglal el a természet bemutatása, az embert a természet részeként ábrázolja [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Ismertessék vázlatosan a buddhikus korszak irodalmi hagyományát.
2. Nevezze meg a korszak két kiemelkedő művét.
3. Ismertesse a Mahábhárata c. eposz történeti és irodalmi jelentőségét.
4. Ismertesse a Rámájana történetét.
5. Ismertesse a két eposz forrásanyagát.

5.A KLASSZIKUS KORSZAK

5.1. A klasszikus korszak társadalmi-politikai valósága

A klasszikus irodalom kora i.e. II. század és i.sz. V. századra tehető. Az ókori India történetének utolsó korszaka. A gazdasági felemelkedés, a nagy társadalmi változások, a kultúra virágzásának kora volt. Társadalmi-politikai szempontból átmeneti korszakról beszélünk, átmenetről a rabszolgartató rendszertől a feudális társadalmi berendezkedésig. India gyorsütemű fejlődésében ebben a korban központi szerepet játszott a Gupt dinasztia és annak alapítója I. Csandragupta. A vallásban a buddhizmus elveszíti vezető szerepét, s közben ismét megerősödik a brahmanizmus. Ezt bizonyítja, hogy a brahmanizmusnak két új ága is kialakult a korban a visnuizmus, amely Visnut és

Krisnát tiszteli, valamint a sivaizmus, amely a Síva kultuszt állítja középpontjába. A régi hagyományokhoz való visszatérés jellemzi a korszakot, amelynek célja az volt, hogy megszilárdítsa a régi jogi és szociális előírásokat [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Ismertesse vázlatosan az indiai irodalom klasszikus korszakát.
2. Kinek az uralkodásához köthető a klasszikus korszak felvirágoztatása?
3. Milyen vallási ágai alakultak ki a brahmanizmusnak a korban?

5.2. A klasszikus korszak irodalmi hagyatéka

Irodalmi szempontból arany korról beszélünk. Ez a korszak a korábbi irodalmi emlékekhez való visszatérés kora is egyben. A vallási, politika, didaktikus jellegű meseirodalom és a drámai irodalom valamint a színház fejlődése jellemzi. Ez a Védikus irodalom kanonizálásának kora. A régi szövegeket új magyarázatokkal látták el valamint több törvénygyűjteménnyel egészítették ki, amelyek közül a legjelentősebb „Manu törvényei” voltak. Manu törvényei a régi kialakult társadalmi, vallási, családi és kulturális hagyomány kérdéseivel foglalkozott. A törvénykönyv célja az volt, hogy megszilárdítsa a régi hagyományokat és kötelező érvényűvé tegye azokat minden ember számára, az élet minden területén. Ez a törvénykönyv többek között a kasztrendszer igazságosságát, szükségességét, pozitív társadalmi és emberi vonatkozásait bizonyította.

Az i.e. I évezred vége és i. sz. eleje az irodalmi műnemek különválásának időszaka, amikor elkülönül egymástól a líra, epika, dráma, és az alkotásban a hangsúly az esztétikai minőségre esik. Ennek a korszaknak az irodalma már előjön a névtelenség homályából. A drámai irodalommal egy időben fejlődött a színház is. A korabeli színházról pontos leírást kaphatunk az i.sz. III.–IV. század

folyamán megjelent 36 könyvből álló *Natyasztrából*, amely részletes beszámolót ad a korabeli színházról, színpadról, előadásokról, jelmezokról stb. Ennek az értekezésnek a hatása a későbbi korok irodalmi hagyatékában is kimutatható. Az indiai drámairodalom legnagyobb alkotói a korban Asvaghósa, Bhasa, Kálidásza. A klasszikus szanszkrit irodalom első jelentős alkotója Asvaghósa volt, aki egyben filozófus és buddhista szerzetes is volt. Fő művei *Buddha élete* és a *Gyönyörű Nanda*. Bhasa az indiai drámairodalom másik jeles alakja, akinek az életéről kevés adatunk van. Valószínűleg szanszkrit nyelven írta művet és korában közkedvelt szerző volt. Nagyságát maga Kálidásza is elismerte és méltatta. Európai viszonylatban is a legjelentősebb drámaíró hármójuk közül Kálidásza, akit az indiai irodalomban a személyes líra megteremtőjeként és nagy újtójaként is számon tartanak. Az európai irodalomtörténészek viszont drámaíróként emlegetik. Kevés és vitatott adat ismeretes életével kapcsolatban. Születésének datálása is problémát jelent az irodalomtörténészek számára. Egyesek úgy vélik, hogy i.e. II.–I. században élt, mások i.sz. IV.–V. századba helyezik. Bár pontos adatunk nincs életével kapcsolatban, a szakírók többsége úgy véli, hogy alkotói munkássága arra az időre tehető, amikor Indiában az udvari irodalom fénykoráról beszélünk. Ez az udvari líra leginkább az európai trubadúr lírához hasonlítható, hiszen benne is a nő szépségét, a szerelmi érzések mindenhatóságát énekelték meg. Bár Kálidásza költészete ebből a hagyományból táplálkozott tehetsége felülmúlta annak kereteit. Sokoldalúan képzett alkotó, minden mű nemben kipróbálta magát, alkotott az epika, líra és dráma műfajában is. Témavilágát a mitológiából és a korai irodalmi forrásokból merítette. Elbeszélései közül kiemelik a *Raguk nemzetsége*, valamint a *Kumán születése* c. A *Raguk nemzetsége* c. művében India leghíresebb dinasztiájának történetét meséli el, amely nemzetségből maga Ráma király is származott. Lírai elbeszélései közül a *Hírnök felhő* c. emelik ki. Fő műve: a "Sakuntala" [14],[15].

A klasszikus korszak irodalomtörténeti szempontból is legfontosabb alkotása a Pancsatantra c. (jelentése öt elv) öt könyvből álló mesegyűjtemény, amelyet az i.sz. III., IV. században állítottak össze. Több kiadása ismert, a legkorábbi változat elveszett. Az egész történet, s mindegyik külön-külön is keretbe van foglalva. Az első könyv címe „Barátok meghasonlása”, 2) Barátok szerzése, 3) A Varjak és a Baglyok háborúja, 4) A szerzemény elvesztése, 5) Hebehurgya cselekvés. A különálló keretelbeszélések mellett a Pancsatantra történeteinek van egy közös keretük is, amely Visnusarman (Visnu isten védenca) bölcs tanításait tartalmazzák Mahilasopja város uralkodójának Amarasakti (a név jelentése: a halhatatlanság erejének birtokosa) három balga fiának Vaszusakti (jóerejű), Ugrasakti (nagyerejű) és Anékasakti (sokerejű) számára:

„Élt egyszer egy gazdag és hatalmas uralkodó. Amarasaktinak hívták. Nevét mindmáig megőrizték, mert a szegényekkel nagyon emberségesen bánt. Kincseskamrája tele volt ragyogó drágakövekkel, palotája fényárban úszott, és mindig szívesen adott azoknak, akik arra rászorultak. Rendkívül eszes és művelt király volt, a sorsa mindent megadott néki, amire ember csak vágyakozott. Szívét mégis nagy bánat emésztette, mert három szép fia olyan nehézfejű volt, hogy tanítómestereik nem mentek velük semmire. A hercegek nem akartak tanulni. Amikor a király meggyőződött arról, hogy fiait nem vonzzák a könyvek és a tanulmányok, magához hívatta tanácsadóit, és így szólt hozzájuk:

„- Tudtok róla, hisz nem titok, hogy fiaim nem okos gyermekek, hogy nem szeretik a könyveket. Ezért szomorú az én szívem és nincs örömöm szép birodalmamban. Ötszáz tudós él itt az udvarban. Találjátok ki ti, hogyan világosítsam meg fiaim értelmét! Ez a parancsom számotokra, udvari tudósaim!
- Felség! - válaszolta egyik tanácsadó. - Mindenki úgy kezdi, hogy tizenkét esztendeig nyelvtant tanul. Ha ez már hiba nélkül bevésődik tudatukba, Hanu törvénykönyve következik. Azután Csanakja könyvei az életbölcsestről, végül

Vátszjájana szerelemkönyvei és egyebek. Miután a törvény és az életbölcesség, majd a szerelem könyveit megtanulták, az ifjak elméje magától megvilágosodik. Megszólalt a második tanácsadó.

- Uram, királyom! Rövid az élet! A nyelvtanulás nagyon sokáig tart. Írass egy nagyon rövid tankönyvet, amelyből fiaidat tanítani lehet. ÉI itt városbirodalomban egy pap, akit Visnusármánnak neveznek. Ő minden könyvet elolvasott nagy tudós, híre tiszteletet ébreszt alattvalóidban. Reá kellene bízni az ifjú hercegek nevelését. Biztos vagyok benne, hogy rövid idő alatt nagy hatást tenne rájuk.

Mahila-Rópja város uralkodója e szavak hallatára új reményre ébredt, magához hívatta Vis-nusármánt, és így szólt hozzá:

- Nagy feladatot bízok rád! Az én kérésemre kell oktatnod fiaimat. Szeretném, ha bölcsességük nagyobb lenne minden más ember bölcsességénél. Ha ezt megvalósítod, száz birtoklevelet adományozok neked.

A tudós pap arca mozdulatlan maradt, és tiszteletteljesen válaszolta.

- Őszintén felelek, királyom. A tudást nem birtoklevélért adom. Kizárólag királyi szódért és kedvéért, tanításukat elvállalom, magammal viszem őket, és ha fél év alatt nem lesznek okosak és bölcsek, ne hívjanak engem többé tudós Visnusármánnak.

Az uralkodó és tanácsosai nagyon megörültek a csodálatos ígéretnek. Mindjárt felkészítették az útra a hercegeket és Visnusármánnal együtt még aznap útra keltek.

Visnusármán szétágazó nagy tudásával öt könyvet szerkesztett össze, melyeket a nagy tudomány törvénykönyveiből rövidített. A tömör, tartalmas könyveknek a következő címeket adta: "A barátok elhidegülése" "A barátok megtalálása" "A varjak és a baglyok háborúsága" "A szerzett tulajdon elvesztése" és a "Meggondolatlan cselekvés".

Az ifjakkal ezeket a könyveket olvastatta - mulatságos és tanulságos tartalmuk miatt soha nem unták meg -, és fél esztendő elteltével a hercegek valóban

megismerték az életbölcsséget, megokosodtak, ahogyan tanító mesterük előre megmondotta.

Ez időtől pedig a Pancsatantra, azaz Ötös Könyv, az életbölcsség ősi tankönyve elterjedt egész Indiában és a fiatalság nevelésére szolgált, mert helyes a szólás:

Aki folyton ezt a könyvet forgatja és olvasgatja, Elkerüli a szenvedést, s nem sújt rá az ég haragja [32, www.kincseslada.hu].”

A szöveget folyamatosan alakították, kiegészítették, ami nem bontotta meg a szöveg szerkezetét. A gyűjtemény szövegeit lírai részekkel, betétekkel kapcsoltak össze, vezettek át, amelyek bölcselkedéseket tartalmaztak, s utalásokat tartalmaztak a következő történetre. A prózai szövegek stílusa közérthető könnyen átlátható, sokszor köznyelvi hatású. A történetben a monológok és dialógusok váltakoztatják egymást, leírásokkal szinte nem is találkozunk. Az egyes lírai betétek a Mahábhárata szövegeit ismétlik, vagy a régi törvények utasításait, tanításait, bölcselkedéseit. Találhatók a műben népi bölcselkedések is. A szöveg kifejezésmódja is változatos, vannak benne felsorolások, összehasonlítások, ellentétek, retorikai kérdések stb. Szereplői között találunk mitológiai lényeket, isteneket, állatokat, embereket. A történetekben szereplő állatok az emberekhez hasonló módon viselkednek, cselekszenek. Az állatok és madarak emberi jellemekkel vannak felruházva. Található a mesében becsületes tigris, jó és együtt érző elefánt, de tolvaj brahman veréb is. Szembetűnő a történetben, hogy az állatok eredeti tulajdonsága, viselkedése nincs bemutatva. Mesétől függően ugyanaz az állat más és más tulajdonságokkal rendelkezik, hol jó, hol pedig rosszal.

A Pancsatantra meséi alapján, nyomon követhető a novellairodalom kialakulása is. A gyűjtemény a szóbeli népi és írott irodalmi hagyomány kölcsönhatásáról tanúskodnak. A történetek kettős feladatot láttak el egyrészt didaktikait másrészt szórakoztatót. Míg a nagy eposzok nagy nemzeti, hősi történeteket mondtak el, addig a Pancsatantra a hétköznapi élet visszáságait tárta

fel. Bár valós társadalom-politikai, egyéni, emberi problémákat, igazságtalanságokat tár fel a gyűjtemény, nem szolgáltat igazságot csak szemlélődő, tényközlő magatartást tanúsít. Más népek hagyományától eltérően a Pancsatantra történetei az uralkodó személyét is bírálják, többnyire hirtelen haragúnak, hálátlannak, felelőtlennek, butának, gyengekezű irányítónak mutatják be. Az itt ábrázolt uralkodókat többnyire csalfa tanácsosok, vagy intrikus nők vezetnek. A nép és uralkodó viszonyát, az örök konfliktus, ellentét viszonyaként jellemez. Az uralkodó mellet, az egyházi szereplőket, brahmanokat és szerzeteseket is kifiguráz, bírál. Butának, kapzsinak, hazugnak, alattomosnak mutatja be őket. A Pancsatantra későbbi, kiegészített szövegeiben az egyházi személyeket már pozitív színben tüntették fel. A történet pozitív hősei főleg a közemberek közül kerülnek ki. A mesék az isteneket és a vallást is gúny tárgyává teszik, jelzik, hogy ezek csak arra szolgálnak, hogy az egyházi személyek és az uralkodók is segítségükkel elrejtsek bűneiket. A Pancsatantra tanítása szerint egyetlen dolog, ami meghatározhatja az ember sorsát az a gazdagság. A VI. században a gyűjteményt lefordították arab nyelvre is. Európában csak a XVIII. században vált ismertté [14].

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Ismertessék vázlatosan a klasszikus korszak irodalmi hagyományát.
2. Milyen műnek jelentkeztek a korban? Sorolja fel és ismertesse mindegyiket.
3. Ismertesse a kor drámairodalmát és szerzőit.
4. Ismertesse a Pancsatantra c. mesegyűjteményt.
5. Ismertesse a Manu törvényei c. művet.

ÖSSZEGZÉS

Az ókori indiai irodalom a világ harmadik legősibb kulturális hagyatéka, az egyiptomi és mezopotámiai mellett. A kultúrák, irodalmi műfajok, stílusok, témák sokszínűsége, változatossága jellemzi. Egy olyan országról és hagyatékról beszélünk, amely egy ősi, mai napig ható, már Európában is közismert és alkalmazott tudásnak, a Védáknak a szülőhelye. Világméretű eposzok, a Mahábhárata és Rámájana hazája. Világvallások születése köthető nevéhez, elsősorban a hinduizmusé és buddhizmusé, amelynek rohamos fejlődése mai napig tapasztalható. Irodalmi kánonjában kulcsfontosságú helyet foglal el a Pancsatantra c. mesegyűjtemény, amely örökérvényű tanításokat tartalmaz a mindennapi emberi élettel kapcsolatban, s amely segít eligazodni az élet útvesztőjében, minden pátoszt mellőzve. Egy olyan kulturális hagyatékról beszélünk, amely segít megérteni önmagunkat, másokat és a sokszínű világot, valóságot, közben értelemre és toleranciára nevelve bennünket.

KÖTELEZŐ OLVASMÁNYOK

1. Védák könyve (részletek)
2. Upanisádok
3. Mahábhárata
4. Rámájana
5. Pancsatantra
6. Tipitaka
7. Manu törvényei (részletek)
8. Kálidásza – Sakuntala, válogatott versek
9. Asvaghósa – Buddha élete
10. Kautilje – Arthaszasztra
11. Natyjasasztra

SZAKIRODALOM A TÉMÁHOZ

1. A kultúra világa. Világirodalom. Filozófia. Szerk: Lukács Ernőné. – Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964
2. Domokos János szerk. A világirodalom legszebb elbeszélései (az ókortól a XX. századig) I–III. – Bp.: Európa Könyvkiadó, 1971.
3. E. H. Gombrich. A művészet története. – Bp.: Gondolat, 1974
4. Mitológia. Szerk.: Nagy Mézes Rita. – Bp.: Kossuth Kiadó, 2006, 2009
5. Mitológia. Mítoszok, mondák és legendák. Összeállította Alice Mills. – Bp.: Kossuth Kiadó, 2009
6. Művészeti Kislexikon. Szerk.: Nagy Ildikó. – Bp.: Akadémia Kiadó, 1973
7. Ókori keleti történeti chrestomathia. Szerk.: Harmatta János. – Bp.: Osiris Kiadó, 2003
8. Paul Wiegler. A világirodalom története. – Bp.: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Kiadása, 1921
9. Pók Lajos szerk. A kultúra világa. Világirodalom, filozófia. – Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.
10. Renner Zsuzsanna, gepeskonyv.btk.elte.hu
11. Székely Béla szerk. Zsebenciklopédia. – Bp.: Gondolat, 1975.
12. Új magyar lexikon 1–7. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960–1972.
13. Világirodalmi lexikon I–XIX. – Bp.: Akadémia Kiadó, 1970.
14. Артамонов С.Д. Литература древнего мира. – Москва: Просвещение, 1988
15. Балвант Гarti. Театр и танец Индии. – Москва: Искусство, 1963
16. История всемирной литературы I–IX.: / под ред. И.С. Брагинский – Москва: Наука, 1983.
17. История древнего востока: Учебник / под ред. В.И. Кузицина – Москва: Высшая школа, 1979.
18. История древнего востока: Учебник / под ред. В.И. Кузицина – Москва: Высшая школа, 1988.

19. Історія світової культури : / під ред. С. В. Головка – Київ: Либідь, 2000
20. Крижанівський О.П. Історія стародавнього сходу. – Київ: Либідь, 2000.
21. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке. Древний Китай и Индия. – Москва: Издательство Университета Дружбы Народов, 1989
22. Н. Л. Просина, И.С. Свенцицкая. Практикум по истории древнего мира. – Москва: Изд-во Просвещение, 1965.
23. Пoesия и проза древнего Востока: / под ред. И. Брагиновского. – Москва: изд. Художественная литература, 1973.
24. Сеобщая история искусств: / под ред. А. Д. Чегодаева. в 6 томах. – Москва: изд-во. Искусство, 1956
25. Серебряков И. Д. Литературы народов Индии. – Москва: изд.-во Высшая Школа, 1985
26. Серебряков И. Д. Очерки древнеиндийской литературы. – Москва: изд.-во Наука, 1971

27. Mahábhárata, Rámájana. szerk.: Vekerdi József. – Bp.: Magyar Helikon, 1964
28. Ригведа: / под ред. Г.М. Бонгард-Левин. – Москва: изд.-во Наука, 1972
29. Хрестоматия по истории древнего востока: / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. – Москва: изд.-во восточной литературы, 1963

30. mek.oszk.hu (Bhagavad-gita)
31. mek.oszk.hu (Upanisádok)
32. www.kincseslada.hu

